సంవత్సరము ఏప్రెల్ మాసమున జననమందిరి. విద్యాభ్యాసము మొదట తిరుత్తనిలో కొంతవఱకు జరిగినది. ఆపై మదరాసున క్రైస్తవ కళాశాలలో ఉన్నత విద్య నభ్యసించి 1906 లో పట్టపరీక్షయం దుత్తీర్ణులైరి. వీరు విద్యార్థిదశయందె మిగుల ధీశాలురని ఉపాధ్యాయులచే పొగడ్త గాంచుటయేగాక కొన్ని బంగారు పతకములను గూడ గడించిరి. జాన్ స్టన్ గారిపేర నీయఁబడుచుండిన విద్యార్థి వేతనము సైతము వీరిగుణ గణములచేతను, విద్యాభిమానము చేతను వీరికి లభించినది. 1908 సం॥న న్యాయవాద పరీక్షయందు కృతార్థులై మొదట చెన్నపురమం దప్పుడు సుప్రసిద్ధ న్యాయవాదులుగ నుండిన పి. ఆర్. సుందరయ్యరు గారియొద్ద న్యాయవాద శిక్షణముఁ బొంది 1912 సం॥ చిత్తూరికి వచ్చి టి. టి. వీరరాఘవా చార్యులు వారియొద్ద జూనియరుగా నుండిరి. శీఘ్రకాలము ననే శ్రీనాయఁడుగారు వృత్తియందు స్వతంత్రులై 1920 సం॥ నందు చిత్తూరు న్యాయవాద సంఘము (Bar association)నకు మార్గదర్శకులు (Leader) గా ఎన్నుకోఁబడిరి. వీరు పట్టినదెల్ల బంగారమగుచుండ న్యాయవాదులవలననేగాక న్యాయాధి కారులవలనను మిక్కిలి గౌరవింపఁబడుచుండిరి.

శ్రీ నాయఁడుగారు ప్రపంచరంగమునఁ గా లిడినది ముఖ్యముగా 1918 నుండియే యని చెప్పవచ్చును. ఆసంవత్స రము అక్టోబరు నెలలో తిరుత్తని యందు జరిగిన పదునాఱవ చిత్తూరు మండల మహాసభాహ్వానసంఘమునకు అధ్యక్షులుగ నుండిరి. 1921 లో చిత్తూరు మునిసిపల్ కౌన్సిలులో సభ్యులై అగ్రాసనాధిపత్యము వహించిరి. 1920 నుండి 1923 వఱకు

చిత్తూరు డిస్ట్రిక్టు బోర్డు వైస్ ప్రెసిడెంటు పదవి నధివసించిరి. తరువాత 1923 సంవత్సరమున డిస్ట్రిక్టుబోర్డు ప్రెసిడెంటు పదవి నంది 1930 లో మదరాసు గవర్నమెంటు నందు ప్రధాన మంత్రి పదవి నధిష్టించు వఱకు నుండిరి. 1921 నుండి చిత్తూరు డిస్ట్రిక్టు ఎజుకేషనల్ కౌన్సిలు ప్రెసిడెంటుగాను సెకండరీఎజుకేషనల్ బోర్డు ప్రెసిడెంటుగాను నుండిరి. చిత్తూరు మండల సహకారనిధికి డైరెక్టరుగా నుండిరి.

1920 సంవత్సరమున క్రొత్తగా ఏర్పడిన మదరాసు శాసనసభకు చిత్తూరు మండల ప్రజాప్రతినిధిగ ఎన్నుకొనఁబడి యిప్పటివఱకు సభ్యులుగనుండిరి. 1922 సంవత్సరమున చిత్తూరునందు జరిగిన రాష్ట్రీయాంధ్రమహాసభకు ఆహ్వానసంఘాధ్యక్షులుగ నుండిరి. 1929 సంవత్సరమున నెల్లూరునందు జరిగిన చెన్నరాష్ట్రీయ బ్రాహ్మణేతర మహాసభకు అధ్యక్షులుగ నుండి ఆసభయందె జస్టిసు పక్షనాయకులుగ వరింపఁబడిరి. 1926 సంవత్సరము నవంబరు నెలలో లిన్‌లిత్‌గో ప్రభువు గారి అధ్యక్షతక్రింద నేర్పఱుపఁబడిన వ్యవసాయ సంబంధమైన రాయలు కమిషను నందును, బ్యాంకింగు విచారణ సంఘము నందును, శరీర వ్యాయామ విషయ విచారణ సంఘమునందును, సభ్యులుగనుండిరి. 1929 జనవరి 5వ తేదిని జరిగిన చెన్నరాష్ట్ర అటవీ పంచాయతీమహాజనసభకును, 1929 జూన్ 15వ తేదిని కృష్ణామండలమందలి అంగలూరున జరిగిన "పదియవ కమ్మమహాజనసభ"కును, 1929 జూలై 12 తేది గుంటూరున జరిగిన కమ్మ విద్యార్థినసతి గృహప్రవేశ మహోత్సవమునకును, అంతకుమున్నె దక్షిణాపథమందలి సాత్తూరున జరి

గిన కమ్మమహాజనసభకును అధ్యక్షులుగ నుండిరి. మద రాసు విశ్వ విద్యాలయ సభ్యులుగను, చెన్నపురి శాసనసభకు సంబంధించిన దేవాదాయముల బిల్లు కమిటీ, ఆంధ్రయూని వర్సిటీ బిల్లు కమిటీ, ఫారెస్టు అడ్వైజరీ కమిటీ, లోకల్ సెల్ఫ గవర్నమెంటు అడ్వైజరీ కమిటీ, ఎస్టేట్ ల్యాండు సవరణ చట్ట మునుగూర్చిన కమిటీలు మున్నగువానియందును సభ్యులుగ నుండిరి. ఇంచుమించుగ వీరు పాల్గొనని సంస్థయే లేదని చెప్ప వచ్చును.

మూ ర్తి మ త్త్వ ము .

శ్రీనాయఁడుగారు చామనచాయగలవారు. స్ఫుర ద్రూపులు. ఎల్లపుడును వారి మోమున చిఱునవ్వు శాంతము గాంభీర్యము నెలకొనియుండును. మితమగు పొడవును పొడవునకుఁదగిన లావును గలవారు. నొసటియందలి తిరు నామము వారి వైష్ణవమును దెలుపుచుండును. చెవులలో ఒంటి కెంపుల పోఁగులుండును. నొసలు విశాలముగను మోము కొంచెము కోలగ నుండును. తెల్లని తలపాగ ధరింతురు. నల్లని కోటు ఎక్కువగ ఉపయోగించుచుందురు. పంచెను పింజెకట్టు కట్టుదురు. ఎడమచేతి వాటముగ (కుడిచేతి వైపునకు పంచె చెఱఁగులు వచ్చులాగున) కట్టుట ఎక్కువ వాడుక. అరుదుగ ఒకొక్కప్పుడు కుడిచేతి వాటముగను గట్టుచుందురు. అప్పు డప్పుడు కాళ్లకు మేజోళ్లతో బూట్సు తొడుగుచుందురు. ఎక్కువ వాడుక చెప్పులే. ఎన్నఁడును వారు సూటు ధరింప లేదు. భారతీయసామాన్యమైన యుడుపులే వారికి ప్రియతమములు. ఇతరులఁగాంచి అనుకరించుటగాని సీతాకోక

చిలుకలవలె రంగులఁబూన్చుటగాని వారివాడుకలో లేదు. వారిమోమున అనన్యసామాన్యమును ఇట్టిదట్టి దనరానిదియు నగు ఒకానొక గొప్పతేజ ముట్టిపడుచుండును. ఆతేజమే వారినంత యున్నతస్థితికిఁ దెచ్చినది. అదియే జనవశీకరము గావించినది. ఎట్టికోపిష్ఠులనైనను సమీపించునంత మాత్ర మున శాంతచిత్తులను జేసిన దాతేజమే. వారివాజ్ఞ్నపుణికి వన్నె పెట్టిన దాతేజమే. దయాళు వనిపించిన దాతేజమే. దరిఁ జేర జంకు గలిగించుచుండిన దాతేజమే. [అట్టితేజము శ్రీరాముని మోమునందుఁగలదని రామాయణమే కాక శ్రీరాముని దివ్య మూర్తులుకూడ ఇంతయో అంతయో మనకుఁ దెలుపుచున్నవి. శ్రీకృష్ణుని మూర్తియందుఁగల తేజమునకును శ్రీరాముని మూర్తియందుఁగల తేజమునకును చాలతారతమ్యముగలదు. శ్రీకృష్ణుఁడు మాయలాఁడైనను భక్తులతని యొద్దఁ జేరఁగలరు; స్తుతింపఁగలరు; నిందింపఁగలరు; ఓరి కృష్ణా! వెన్నదొంగా! యని పిలువఁగలరు; కవ్వముతోఁ గొట్టఁగలరు; కాని, శ్రీరామునిపట్ల అట్లుగాదు. 'వీఁడు' అను సర్వనామమునకు శ్రీకృష్ణుఁడు భాజనుఁడైనట్లు కావ్యములలో సైతము శ్రీరాముఁడు కాలేదు.] శ్రీనాయఁడుగారి తేజము సౌమ్యమయ్యును గాంభీర్యముగలది. పుష్పమునకు పరిమళము పుట్టుకతోడనే వచ్చినట్లు వారి కది పుట్టుకతో వచ్చినది.

> "దాతృత్వం ప్రియవక్తృత్వం ధీరత్వ ముచితజ్ఞతా
> అభ్యాసేన నలభ్యంతే చత్వార స్సహజాగుణాః"

అనుట నేఁటిమాట కాదుగదా!

శ్రీకార్వేటినగర సంస్థానాధీశుల హయామున తహసీల్దారుగ వ్యవహరించి సుగుణశీలురని పేరెన్నికగన్న బొల్లిని అప్పాస్వామినాయఁడు గారికి పెద్దమునిస్వామినాయఁడు, చిన్నమునిస్వామినాయఁడు, బొజ్జినాయఁడు అను ముప్వురు పుత్రులఁగలిగిరి. వారిలో చిన్నమునిస్వామినాయఁడుగారు ధైర్యసాహసములు గలవారయి కార్వేటినగర సంస్థానమువారికి తిరుత్తనితాలూకా రైతులచేఁ జెల్లింపఁబడుచున్న సిస్తును సంవత్సరమునకు ఒక లక్ష రూప్యములను చెల్లించు ఏర్పాటుతో ఇజారాకు దీసికొని 1905 మొదలు 1909 వఱకు వ్యవహరించిరి. ఇందువలన చిన్నమునిస్వామినాయఁడుగారు విశేషగౌరవమునొంది కీర్తిగాంచిరి. వీరి యనుజులైన బొజ్జినాయఁడుగారు తమసోదరులకు బాసటగనుండి మిక్కిలి తెలివితేటలతో గ్రామపరిపాలనాది వ్యవహారములను చక్కఁగ నిర్వహించుచు వ్యవసాయకార్యములను పట్టుదలతో చేయించుచు బిడ్డల విద్యాభివృద్ధికై మిక్కిలి శ్రద్ధగొని అందఱకు ఉన్నత విద్యను పట్టువడఁజేసి కీర్తిమంతులఁగావించి సంఘమందు కుమారులుగల వారికెల్ల ఆదర్శప్రాయులై వెలసిరి. ఈ యిరువురు సోదరులును జ్యేష్ఠులైన పెద్దమునిస్వామినాయఁడుగారి యెడ భక్తివిశ్వాసములు చూపుచు వారి కన్నిపనులయందును మిక్కిలి విశ్రాంతి గల్గించుటయె ముఖ్యధర్మమని భావించుచుండిరి. పెద్దమునిస్వామినాయఁడుగారి కుమారులు శ్రీయుత బొల్లిని అక్కయ్యనాయఁడుగారు ప్రస్తుతము బెజవాడలో పారిశ్రామిక శాఖయందు సూప్రవైజరుగా నున్నారు. చిన్న

మునిస్వామినాయఁడుగారికి పుత్రసంతతి లేదు. ఇరువురుపుత్రికలు మాత్రమే. వారిలో కనిష్ఠపుత్రియగు మునెమ్మగారి కుమారులే తిరుత్తని తాలూకాయందలి ప్రజాహితైకజీవులగు దావుఘూరి మునిరత్నమునాయఁడుగారు, మునికన్నయ్యనాయఁడుగారు. వీరిరువురు చిత్తూరుజిల్లాబోర్డున సభ్యులుగనున్నారు.

బొజ్జినాయఁడుగారికి అయిదుగురు కొమారులు; ఇద్దఱు కొమార్తెలు. కుమారులు 1 అప్పాస్వామి నాయఁడుగారు, 2 మునిస్వామినాయఁడుగారు, 3 నారాయణస్వామినాయఁడుగారు, 4 రంగయ్యనాయఁడుగారు, 5 ఆచార్యులు నాయఁడుగారు. కుమార్తెలు 1 సుందరమ్మ, 2 శ్రీమతి చెంగమ్మగారు. కుమారులలో జ్యేష్ఠులగు అప్పాస్వామినాయఁడుగారు కృష్ణామండలమందలి గుడివాడలో పోలీసుఇన్స్పెక్టరుగ నుండి 1916 లో పరమపదమందిరి. ద్వితీయపుత్రులే మన యీ విషాదకర చరిత్రకు వస్తువైన మునిస్వామినాయఁడుగారు. మూఁడవవారగు నారాయణస్వామినాయఁడుగారు ప్రస్తుతము బందరున పబ్లిక్ ప్రాసిక్యూటరుగ నున్నారు. నాల్గవవారును, అయిదవ వారును నగు రంగయ్యనాయఁడు, ఆచార్యులు నాయఁడుగారులు వేలంజేరిలో స్వగృహమందె యుండి గ్రామాధికారమును, స్వవృత్తియగు వ్యవసాయమును నిర్వహించుచు నలుగురిలో పలుకుబడి గలవారై యున్నారు.

శ్రీ మునిస్వామినాయఁడుగారి సంతతి ప్రథమకళత్రమందు చిరంజీవులు శ్రీయుత నరసింహులునాయఁడుగారు. కళత్రవియోగానంతరము ప్రస్తుతము దుఃఖభాగినియైయున్న లక్ష్మీకాంతమ్మగారిని ద్వితీయకళత్రముగ పరిగ్రహించి ఆమెయం

దు ఆఱుగురు కుమార్తెలను ఇద్దఱు కుమారులను గాంచిరి. కుమారులు చిరంజీవులు అయిదేండ్ల యీడుగల గోవిందరాజులు, పదునొకండు నెలల యీడుగల శ్రీరాములు. జ్యేష్ఠ పుత్రి యగు శ్రీమతి ఆదిలక్ష్మమ్మగారు శ్రీనాయఁడుగారి మేనల్లుఁడగు శ్రీయుత దావులూరు మునికన్నయ్యనాయఁడు బి. ఎ. బి.ఎల్; అడ్వొకేట్, డిస్ట్రిక్టుబోర్డు మెంబరుగారి ధర్మపత్ని. తక్కినకుమార్తెలు చిరంజీవినులు అవివాహితలు జానకీబాయి, కమలాబాయి, సరస్వతీబాయి, రామాబాయి, అక్కమ్మ.

ఆ శ్రి త ర క్ష ణ ము.

శ్రీనాయఁడుగారి నాశ్రయించిన కుటుంబములెన్నియో వృద్ధికివచ్చినవి. వారినాశ్రయించి చెడినవా రెవ్వరులేరు. సామాన్యులెందఱో వారినాశ్రయించి యున్నతదశ నందియున్నారు. గొప్పతప్పిదము లొనర్చి జైలునకు పోఁదగిన పరిస్థితులయందున్న వారి నెందఱినో మన్నించి మందలించి సన్మార్గవర్తులఁ గావించి అపరాధుల చిరస్మరణమునకు పాత్రులైరి. వారు చిత్తూరికి వచ్చినప్పుడు వారియొద్దగుమాస్తాగాఁ జేరిన ఉమాపతయ్యగారు ఇప్పటికిని వారియొద్దనే ప్రేమైకపాత్రులుగానుండి యజమాన వియోగదుఃఖ మనుభవించుచున్నారు. శ్రీనాయఁడుగారి గుణవాసనచే ఉమాపతయ్యగారును ప్రజాహితమునకే మిక్కిలి పాటుపడుచున్నారు. శ్రీనాయఁడుగారు జిల్లాబోర్డు నందధికారము వహించినదాదిగ పొన్నుసామి అను ప్యూను ప్రియభృత్యుఁడై వారిని విడిచియుండలేక మంత్రిపదవి నందినప్పుడు సైతము బోర్డులో సెలవుపెట్టి మదరాసునకేగి శ్రీనాయఁడుగారికి పరిచర్యచేసి కృతార్థుఁడైనాఁడు. నేఁటికిని ప్రియుఁడై పిలిచిన

పలుకువాఁడై యుండి స్వామివియోగ దుఃఖమున పొల్గొను చున్నాఁడు. శ్రీనాయఁడుగారి ఉదారహృదయమె కదా యింతకు కారణము. తదితర పరిజనము సైతము ఏనాఁడు వారియొద్ద చేరెనోగాని యింతవఱకు వియోగచింత యనుమాట యెఱుఁగక యుండి నేఁటి తీఱని వియోగదుఃఖమున మునుఁగుచున్నది. శ్రీనాయఁడుగారి సౌజన్య సౌహార్దములే కదా చెంతఁజేరినవారిని చెంగనీయక చేసినది.

న్యా య వా ద వృ త్తి.

శ్రీనాయఁడుగారు న్యాయవాదవృత్తిలోఁ బ్రవేశించిన నాఁటినుండి ప్రజాసేవయె పరమావధిగ నెంచినవారగుటచే డబ్బుపై మనసుంచినవారు కారు. కక్షిదారులకు ఎన్నఁడును డబ్బువిషయమై ఎట్టిశ్రమకాని నిర్బంధముకాని కలిగించినవారు కారు. కక్షిదారులు చెల్లించు డబ్బును జీవితాంతమువఱకు చేత ముట్టి గైకొన్నవారుకారు. ఈవ్రతమును వారు పట్టుదల తో నాచరించుచు కక్షిదారులకు వారింట అన్నపానాది సౌకర్యములను గలిగించుచుండెడి వారు. ఇందులకు దృష్టాంతము తోడి న్యాయవాదులు లక్షలకొలఁది నార్జించుచుండఁగా వారి కంటె నెక్కుడు చాకచక్యము, మాటగౌరవము, వరుమానము కలిగిన వీరి కుటుంబస్థితి ఎదుగుఁ బొదుగులేక ఏకరీతినుండు టయే. న్యాయనిరూపణమందు టాటోటుతనముచే మసిపూసి మారేడుచేయుటగాని బల్లగ్రుద్ది ఆర్భటించుటగాని వీరికిఁ గిట్టనివి. కల్లకేసులనుగాని, కారణరహితములగు పనులనుగాని చేపట్టి నేనుజయించెదను ఫీజును కుమ్మరింపుఁడు అని బడాయికొట్టి కక్షిదారులను త్రిప్పలుపెట్టుట వీరిమతముకాదు. కక్షిదారుల

వలన మాత్రమెగాక న్యాయాధిపతులచేత సైతము మిత ముగ గౌరవింపఁ బడుచుండుటయే వీరి శక్తిసామర్థ్యములను న్యాయశీలతను జాటుచుండెడివి. అప్పుడప్పుడు ఇతర న్యాయవాదులు ఏవో కారణములచే న్యాయస్థానమునకు హాజరు గాకుండు సమయమున న్యాయాధికారి వారి వ్యవహారపరిష్కారమునకు పూనుకొనగా కక్షిదారులు పొందుచుండు ఆవేదనలను గాంచి మనసు కరఁగినవారై శ్రీ నాయఁడుగారు తామె ఆకక్షిదారుల పరముగ నిలిచి అప్పటి కప్పుడే ఆ వ్యవహారముల పక్షమున వాదించి న్యాయాధిపతుల మెప్పించి పక్షమునకు అనుకూలముగావించి అటు ఆవేదన పడుచుండిన కక్షిదారులకును ఇటు తన తోడిసోదరన్యాయవాదులకును సాయమొసర్చి స్తవనీయులగుచుండిరి. వాదనైపుణ్యమున తమకుఁ గల అపార వాగ్ధారకు తోడిన్యాయవాదులును న్యాయాధిపతులును గూడ ముగ్ధులగుచుండెడివారు. వ్యవహార మెట్టి క్లిష్టపరిస్థితి యందుండినను సరే మృదుమధురవాక్య సంతతులచే న్యాయాధిపతుల హృదయములు రంజిల్ల వివరించు నైపుణి వీరి కుగ్గుఁబాలతో వచ్చినది.

ప్రజా సేవ.

ప్రజాసేవయే జన్మపరమావధిగ నెంచిన శ్రీనాయఁడుగారు జాతిమతభేదముల పాటించినవారుకారు. బ్రాహ్మణేతరనాయకుఁడయ్యును బ్రాహ్మణగౌరవమును మానలేదు. బ్రాహ్మణేతరసంఘమున బ్రాహ్మణులకు సైతము ప్రవేశము ఉండఁదగినదనియు, ఎట్టివారినిగాని మనము నీచులనుగా భావింపరాదనియు, అట్టిది మన భావనాబలమునకు లోటనియు

వాదించిన ధర్మవేత్త. సర్వసంఘసహకారము జాతీయాభి వృద్ధికి సాధనమని సూచించిన ప్రబోద్ధ. చిత్తూరుజిల్లాబోర్డు అధ్యక్షులుగ నుండి ప్రజలకు వీరొనర్చిన సేవ అపారము. చిత్తూరుజిల్లాయందంచుమించుగా అన్ని గ్రామములకును మంచి బాటలను వేయించి మార్గదర్శకు లన్నమాటను సార్థకము గావించిరి. వీరిచే వెలసినబాటలు ప్రజలకు మార్గదర్శకము లగుటయేగాక యితరజిల్లాల నాయకులకు సైతము మార్గదర్శకము లైనవని ప్రభుత్వమువారిచే పొగడ్త గాంచినవి. మాండలికప్రజల ఆరోగ్యాభివృద్ధికొఱకు మిక్కిలి పాటుపడి పెక్కు లనుకూలములను గల్గించిరి. విద్యాభివృద్ధికై వలసినన్ని పాఠశాలలను క్రొత్తక్రొత్తగ నిర్మించి క్రొత్త కట్టడములను గల్పించి ఉపాధ్యాయులకు వేతనములను హెచ్చించి ప్రజల మన్ననలకు పాత్రులైరి. వీరి ప్రజాహితైక పరత్వమును గాంచి దొరతనమువారు సంతసించి 1926 లో 'రావుబహద్దరు' బిరుదమును దయచేసిరి. శ్రీనాయఁడుగారు శాసన సభయందుఁ బ్రవేశించినదాదిగ వారొనర్చిన ప్రజాహితకార్యము లెన్నేనిగలవు. మొదట ప్రధానమంత్రిగానుండిన గా॥ శ్రీ॥ శే॥ పానగల్లురాజాగారికి కుడిభుజముగ నుండి పెక్కురీతుల ప్రజాభ్యుదయమునకు పాటుపడిరి. ఫారెస్టు తగాదాలచే రైతులు పడుచుండు ఇబ్బందులను గాంచి వానిని తొలఁగింప సంకల్పించి వానివలనఁగలిగిన లెక్కలేని విఘ్నములను లెక్కగొనక పట్టుదల వదలక పోరాడి పోరాడి తుదకు అడవి పంచాయతులను, గ్రామములకు చెందిన పట్టాభూములకు చుట్టు ఒకమైలునకు లోఁబడియున్న అడవులను పంచాయతుల

స్వాధీనము చేయించి రైతుల-తరతరములకు మఱవక చెల్లింపఁ గల-కృతజ్ఞతకు పాత్రులైరి. మలబారు రైతుసంఘమునకు అధ్యక్షులుగ నుండి వారికి హితబోధముచేసి చక్కని సలహా లొసంగి మలబారు టెనెన్సిబిల్లుపై శాసనసభ నిర్మించిన సెలెక్టు కమిటీకి అధ్యక్షులై పెక్కు సవరణలు గావించి అచ్చటి రైతుల కొనర్చిన మేలు స్వర్ణాక్షరములతో లిఖింపఁదగియున్నది. బ్యాంకింగ్ విచారణ సంఘమున సభ్యులై యుండి చేసిన కృషి ప్రశంసనీయము. దేశభాషయెడల శ్రీనాయఁడు గారికి విశేషాభిమానము. పెక్కండ్రు పండితులను ఆదరించిరి. గ్రంథములను అంకితముగొనిరి. తదితరోపాధ్యాయులకంటె పండితుల నెక్కుడు ప్రేమతోఁజూచుచుండిరి. దేశభాషాసేవయే దేశసేవకు పునాదియని భావించిన విజ్ఞానమూర్తి! దేశభాషా గ్రంథాలయములను పెక్కుగ్రామములందు స్థాపింపఁజేసియు వాని వార్షికసభల కధ్యక్షతవహించియు తన్మూలమున ప్రజలకు కన్నుదెఱపిన లోకవైతాళికుఁడు! సాంఘికసేవయే ఉత్కృష్టధర్మమని యెంచి బాలభటోద్యమమునకు మిగుల చేయూతనిచ్చిన సంఘసేవాపరాయణుడు! శ్రీనాయఁడుగారియందుఁగల సర్వమానవ సౌభ్రాతృత్వము, నిర్మలమగు దేశాభిమానము, అత్యద్భుతమేధాసంపన్నత్వము, రాజనీతివేత్తృత, మొదలగు సుగుణములను ప్రభుత్వమువారు గుర్తించి మరల 1930 లో దివాన్ బహద్దరు బిరుదమొసంగి సన్మానించిరి.

జమీందారీ రైతుల కొనర్చిన సాయము.

జమీందారీరైతులు పడుచుండిన దుస్సహ దురంత దుర్భర కష్టములను తొలఁగింప కంకణముగట్టుకొని వీరు కావించి

న పోరాటము, స్వార్థత్యాగము లోకవిదితము. 1920 సంవత్సరమున నగరియందు శ్రీయుతులు గుండారెడ్డి రంగయ్యరెడ్డి ప్రభృతుల నిర్వహణమున జరిగిన కార్వేటినగరసంస్థాన ప్రథమరైతుల మహాసభకు శ్రీనాయఁడుగారు అధ్యక్షులై రైతులకుచేసిన ప్రబోధమే కర్షకజనోద్ధరణకృషికి తొలిచాలు. అప్పటినుండియు పెక్కురైతుసభలకు అధ్యక్షులై సభ్యులై వారికి పెక్కువిధముల ప్రోత్సాహ సాహాయ్యము లొసఁగి చేసినసేవ అపారము. శాసనసభయందు పెక్కుసార్లు జమీందారి రైతుల దీనచరిత్రమును స్మరణకుఁదెచ్చి జమీన్ రైతులపాలిటి గుదిబండయగు ఎస్టేట్ల్యాండు చట్టమును సవరణకు వచ్చునట్లుచేసి, ఆవిషయమైన సెలెక్టుకమిటీలయందు చేరి జమీందారుల దయాదాక్షిణ్యములకు లొంగక ధీరోదాత్తతతో చట్టము సవరణలపట్ల రైతుపక్షము వహించి వీరొనర్చిన గంభీరోపన్యాసములు నిర్ణయములు మఱవరానివి. తిరుపతి దేవస్థానము ఎస్టేటునకు సంబంధించిన తిరుత్తని జమీన్ రైతు మహాజనసంఘనిర్మాణమునకు సంఘపోషణమునకు వీరు ముఖ్యులై యుండిరి. శాసనసభయందు చర్చకు వచ్చిన ఎస్టేట్ ల్యాండు సవరణచట్టమును గూర్చిన వ్యవహారములలో జమీన్ రైతుల పక్షము వహించి వీరు పోరిన పోరాటము పట్టుదల వీరి ప్రధానమంత్రిపదవీ విసర్జనమునకు కారణమైనది. తోడిరైతుల సౌఖ్యమే పరమోద్దేశముగనెంచిన కర్మయోగి కావుననే వీరు మంత్రిపదవిని తృణప్రాయముగ విసర్జింపఁ గలిగిరి. రైతులకష్టములు రైతుబిడ్డకుఁ గాక మఱొక్కరికెట్లు గోచరమగును? గొడ్రాలు బిడ్డకుట్టెఱుఁగునా?

ప్రధానమంత్రిపదవిని వదలి చిత్తూరుచేరి రుగ్మతతో బాధపడుచుండియు వెంకటగిరి రైతుల పిలుపునాలించి జయంపు సభకేగి అందలి నేలకొలంది రైతుల నుద్బోధించి యొసగ్చిన స్వాతంత్ర్యశంఖారావ మిప్పటికిని ప్రజల చెవులం బ్రతి ధ్వనించుచునే యున్నది. కృషికులు ప్రత్యేకము రోడ్డు సెస్సు చెల్లించుచుండియు ఇల్లు వదలంగానె పెనుభూతము వోలె టోలుగేటు ప్రత్యక్షమగుట చాల అన్యాయకరమని యెంచి సుంకపు మెట్టుల పేరు లేకుండ రూపుమాపిరి. పక్షము రోజుల క్రిందట జరిగిన పార్టీ సంప్రతింపుల సందర్భమున రైతుల క్షేమముకొఱకే పక్షమువారు పట్టుదలతో పనిచేయవలయున నియు, జమీందారి రైతులకు గవర్నమెంటు రైతులకువలె అన్ని విధముల హక్కులు కలిగి యుండవలెననియు, అడవులలో ఉచితముగా పశువులను మేపికొనుటకు హక్కు రైతులకుండ వలెననియు, పంచాయతిబోర్డులను వృద్ధిచేయవలెననియు, టోలుగేటులు ఇంకముందు ఏరూపమునంగూడ విధింపంబడవని ప్రజలకు నచ్చంజెప్పవలెననియు, రీసెటిల్ మెంటు ప్రయత్నము లన్నియు ఆపివేయవలెననియు ప్రకటనముగావించి తమ నిష్క లంకహృదయమును వెల్లడించి వ్యతిరేకపక్షవాదుల తల యూంపులకును, సన్నుతులకును భాజనులైరి. కర్షకసంఘాభి మానమే తనయమాత్యపదవికి ఎక్కుడు రాపిడి కలిగించుటచే ఆత్మధర్మమునకు అధికారమును బలిగావించి జస్టిసు పక్షమును వదలి ప్రజాహితపక్షమును స్థాపించి తత్పక్షమునకు నాయ కుండైనను ప్రతిపక్షప్రతిష్ఠంభనమునకు ప్రయత్నింపక ప్రతి పక్షమును సాధించుటకంటె ఆదర్శసాధనమె ఉత్తమమానవ

జీవిత పరమావధిగా నెంచి తత్ప్రయత్నమున మగ్నుఁడై తుదకు కృతార్థుఁడై నాజన్మతపము ఫలించినదని సంతసించిన సిద్ధార్థుఁడతఁడు!

హ రి జ నా భి మా న ము .

శ్రీ నాయఁడుగారికి జాతి మత భేదములు బొత్తిగ లేవని మున్నె చెప్పియుంటిమి. కాస్మాపొలిటన్ క్లబ్బునందు వీరుసభ్యులు. హరిజనులయందు వీరికిఁగల దయ అపరిమితము. అది గాంధి మహాత్ముఁడు ప్రబోధింపఁగాఁ గలిగిన క్రొత్త అభిమానముకాదు. జన్మముతో అలవడిన సుగుణము. 1925 సంవత్సరము అక్టోబరులో యతిరాజదాసు అను మదరాసు మాల భక్తుఁడు తిరుపతి యాత్రకు వచ్చి తిరుచానూరు దేవాలయములో ప్రవేశించినట్లు పోలీసువారు తెచ్చిన అభియోగములో తిరుపతి సబ్ మేజస్ట్రీటువా రాతనికి మూఁడునెలలు శిక్షను విధించిరి. శ్రీ నాయఁడుగా రప్పుడు మాలభక్తునియొద్ద ఏలాటి ఫీజును గైకొనకయే చంద్రగిరి సబ్ కలెక్టరువారియొద్ద అప్పీలున వాదించి శిక్షను రద్దు చేయించిరి. పేరునకై ప్రాకులాడు వారివలెఁగాక మనఃపూర్వకముగ వీరు హరిజననిధికై చందాలను విరివిగా సేకరించి యిచ్చిరి. చిత్తూరుజిల్లా హరిజన సేవా సంఘమునకు అధ్యక్షులుగ నుండి తమ దీనజనాభిమానమును వెల్లడించిరి.

శ్రీ నా య ఁ డు గా రి గు ణ గ ణ ము లు .

కోపమునకుఁగాని కఠినవాక్కులకుఁగాని వారిహృదయమునందు తావులేనే లేదు. ఎన్నఁడును ఎట్టి క్లిష్టసమయములందును తనచేతిక్రింది యుద్యోగులనుగాని, కడకు పని

పాంగ్రడను జవానులను సైతము కఠినముగా మందలింపని ప్రేమ మయమూర్తి! సర్వజనసులభుఁడు! ఉచ్చనీచభావములు లేక యెల్లరను సమానప్రేమతోఁజూచు కరుణావిలాసుఁడు! న్యాయవాదవృత్తికి వచ్చిననాఁటి యుడుపులకును చెన్న రాజ్య ప్రధానామాత్యపదవి నందిననాఁటి యుడుపులకును భేదము కానిపింపని నిరాడంబరజీవి! వీరువారనక ఎట్టివారైనను ఉత్తరువుకొఱకు కాచియుండ నక్కఱలేక స్వేచ్ఛగాఁబోయి మాట లాడఁదగిన చనవు నొసఁగిన అధికారగర్వరహితుఁడు! అధికారులలో అధికారి! రైతులలో రైతు! బిడ్డలలో బిడ్డ! రైతులకష్టముల స్వయముగ నెఱిఁగి వారి కష్టనష్టముల ప్రభుత్వమున కెఱిఁగించి తన్మూలమునఁ దనకు వాటిల్లిన సాధక బాధకముల కోర్చి నిల్చిన ధీరుఁడు! తనజీవితకాలమున నెవ్వరికిఁగాని చెడుగననేల?—మనస్సంకటముసైతము కలిగింపని దయామయుఁడు! ప్రజాహితమే జీవితపరమావధిగ నెంచి ప్రజాసేవకై కుటుంబసౌఖ్యముల గమనింపక దేహారోగ్యమును సైతము లెక్కగొనక జీవితమును ధారవోసిన లోకోపకార జీవి! బ్రాహ్మణేతరపక్షనాయకుఁడయ్యును బ్రాహ్మణాభిమానము మానని నిష్పక్షపాతి! ప్రేమచే జగమును జయింప వచ్చునను దివ్యసూత్రము నాచరణకుఁ దెచ్చిన యుత్తమ చరిత్రుఁడు! మాటలచేఁగాక నడవడిచే సన్మార్గము బోధ చేసిన ఆదర్శపురుషుఁడు! వ్యతిరేకపక్షమువారిని సైతము గౌరవము తో నాదరించిన సమదర్శి! రైతుల క్షేమము కొఱకు అధికార గౌరవము బలిగావించిన త్యాగి!

అట్టి విమలచరిత్రుఁడు, కారణజన్ముఁడు, కర్మయోగి, ప్రపంచరంగమునకు మఱుఁగగుట లోకమునకెంతటి విషాదకరమో ఎంతనష్టదాయకమో వర్ణనాతీతముగదా! సుమారు రెండేండ్లుగ అప్పుడప్పుడు కన్పించుచు బాధించుచుండిన క్షోశవ్యాధి యిప్పుడింతతీవ్రముగ విజృంభించి నోటవైచికొనునని యెవ్వరు ననుకొనలేదు. భావ పుష్య శుద్ధదశమి (13-1-1935) ఆదివారమురాత్రి 7-30 గంటలకు ఆలుబిడ్డల నందఱ దగ్గఱ నుంచుకొని శ్రీకోదండరామ వేంకటేశ్వర పటములకు గృహిణిచే కర్పూరనీరాజనము సమర్పింపఁజేసి ఆపటములనందికొని వక్షమున కానించుకొని నిమీలిత నేత్రుఁడై రెండునిమిషములు ధ్యానించి పటముల యథాస్థానమున నుంచనిచ్చి ఆమెకు గోవిందస్మరణమున కనుజ్ఞనిచ్చి బిడ్డల చెక్కిళ్లను పుణుకుచు రామస్మరణము కావించుచు సునాయాసముగ రెండునిమిషములలో ఇహలోకమును త్యజించి శ్రీరాముని సన్నిధానము చేరి ఆలు బిడ్డలను, కుటుంబమును, బంధువులను, జాతిని, సంఘమును, మండలమును, రాజ్యమును, దేశమును దుఃఖవార్థిలో ముంచివైచెను. "మంచివారినడత మరణమందు తెలియవలయు" ననెడి లోకోక్తికి తార్కాణముగ ధన్యజీవులైన శ్రీ నాయఁడుగారు భీష్ముఁడంపశయ్యనుండి యెదురుచూచిన ఉత్తరాయణపుణ్యకాలప్రవేశసమయమున, శుక్ల పక్షమున, దశమియందు భగవంతుని సన్నిధి కేగిరనుటకంటె వేఱు సాక్ష్యమక్కఱయుండదుగదా! వారు ధన్యజీవులు. మనము దౌర్భాగ్య జీవులము. అకాల భూకంపజనిత భూగర్భమునవలె అకాల

మృత్యుగర్భమునఁ బడిన తనముద్దు బిడ్డకై పరితపించుచు పరి దేవనము చేయుచున్న దేశమాత మఱింత దురదృష్టవంతు రాలు. వారి యాత్మకు సర్వేశ్వరుఁడు మొదటినుండియు శాంతి యొసఁగు చుండెను. ఇప్పుడును ఒసఁగఁగలఁడు. వారు మున్నును ఇప్పుడును ఎప్పుడును మృతజీవులు! అమృతజీవులు! వారి కుటుంబమునకు స్వాస్థ్యమునొంద ధీశక్తుల పరమేశ్వరుఁడు ప్రసా దించుఁగాక! శ్రీనాయఁడుగారి యుత్తమ చరితము లోకుల కాదర్శమై వారికీర్తి చిరస్థాయియై యెలరుఁగాక!

ప్రముఖుల అనుతాపవాక్యములు.

గా॥ బొబ్బిలి రాజాగారు.

శ్రీనాయఁడుగారి మరణము వ్యక్తిగతముగ నాకును, జస్టిసు పక్షమునకును, మద్రాసు రాష్ట్రమునకుఁగూడ తీఱనినష్టము. నాయఁడు గారి ఋణమును నేనుతీర్చుకోలేను."

గా॥ పి. టి. రాజన్.

శ్రీనాయఁడుగారి మరణమువలన రాష్ట్రమొక విశ్వసనీయుఁడగు కర్మయోగిని కోల్పోయినది. వారిమరణము పక్షమునకొక ఆఘాతము.

గా॥ సర్ కె. వి. రెడ్డినాయఁడుగారు.

శ్రీమునిస్వామినాయఁడుగారి మరణమొక జాతీయనష్టము. వా రసమాన దేశాభిమానముగల ఉత్తమపురుషులు. వారు సర్వదా పేదల యొక్కయు, రైతులయొక్కయు సమస్యలపట్ల పరిపూర్ణ విశ్వాస శ్రద్ధలతో కృషిచేసియుండుటచే వారిని దరిద్రనారాయణులని రైతుబాంధవులని చెప్పవచ్చును. వారిమృతివలన రైతులు విశ్వాసపాత్రుఁడగు మిత్రుని, ఒకమార్గదర్శకుని కోల్పోయినారు. ఈరాష్ట్రమునందింకెవ్వరు గూడ వారు లేనికొఱతను దీర్పఁజాలరు.

గా॥ సర్. హోప్ట్ స్టోక్సు గారు.

శ్రీ నాయఁడు గారు ప్రభుత్వకార్యక్రమములలో నాతోడి

వాఁడుగ నుండి అనన్యశీలము తోడను, సదుద్దేశములతోడను, ప్రజాహిత కార్యములందు దీక్షతోడను పనిచేసి తనతోడివారందఱి నుండి అనన్య సాధ్యమైన గౌరవమర్యాదలను పొందినారు. వారి మరణమువలన ఈ రాష్ట్రము తమ పరమమిత్రుని గోల్పోయినది.

కుమారరాజా ముత్తయ్యశెట్టిగారు.

శ్రీమునిస్వామి నాయఁడుగారి మరణమువలన దేశమొకదేశాభిమానిని, ఒక ప్రసిద్ధనాయకుని పోఁగొట్టుకొన్నది. రైతుహక్కులకై వారు దృఢముగా పోరాడిరి.. ప్రేమపూరిత ప్రవర్తనమునకు, అనుకూలనైఖరికి వారిది పెట్టినది పేరు. దేశమునకు, ముఖ్యముగా ఈ రాష్ట్రమునకు వారిమరణము తీఱని నష్టము.

డాక్టరు. పి. సుబ్బరాయన్ గారు.

గ్రామవాసులకు ఆప్తమిత్రుఁడైన శ్రీమునిస్వామినాయఁడుగారి మరణమువలన దేశము తనముఖ్యసేవకులలో నొకరిని కోల్పోయినది. రైతులకే జీవితమంతయు ధారపోసినారు. బీదలు ప్రాణమిత్రుని కోల్పోయినారు. రాజకీయములలో నింపుటకు కష్టసాధ్యమైన కాళీ ఏర్పడినది.

సర్. ఎ. పి. పాత్రోగారు.

శ్రీమునిస్వామినాయఁడుగారి ఆదిర్శప్రవర్తన, శక్తిసామర్థ్యములు, రైతురక్షణయందలి పట్టుదల, చట్టసభయందలి వారివాదనాచమత్కృతి, క్లిష్టసమస్యలను పరిష్కరించుటయందు వారికిఁగల నేర్పు మొదలైన వారిగుణములు ప్రశంసనీయములు. ఆయనమరణమున రాష్ట్రమున కంతకును నష్టదాయకమెగాక ప్రస్తుత రాజకీయ పరిస్థితులలో పలుకుబడి సలహాలు కావలసిన జస్టిసు పక్షానికి తీఱనినష్టము కలిగినది.

డాక్టరు వరదరాజులునాయఁడుగారు.

శ్రీనాయఁడుగారి మరణమువలన దేశమొక పెద్దనాయకుని పోఁగొట్టుకొన్నది. వారినీతి, విజ్ఞానము, రైతుపక్షాభిమానము సుప్రసిద్ధములు.

దివాన్ బహదరు జి. నారాయణస్వామిశెట్టిగారు.

శ్రీమునిస్వామినాయఁడుగారు కీ॥ శే॥ పానగలు రాజాగారి

తో కలిసి వారి మంత్రిత్వములో చేసినసేవ ప్రశంసనీయము. రైతు సమస్యాపరిష్కారములనే యెప్పుడును ఆలోచించుచు, రైతులకు ఆప్తబాంధవులుగా జీవించిరి. వారిమరణము దేశమునకు తీఱనినష్టము.

కె. పి. రామునిమీనన్ గారు.

శ్రీనాయఁడుగారు మలబారురైతులకు చేసిన సేవ అపారము. మలబారు టెనెన్సీచట్టమును తీర్మానించుటలో చాలకృషి చేసిరి.

యఫ్. బర్లీగారు.

శ్రీనాయఁడుగారు నిజమైన దేశభక్తులు. హిందూదేశము తనసుపుత్రులలో నొకరిని కోల్పోయెను. నాయఁడుగారు వారి ప్రేమచేతను నిరాడంబరముచేతను అందఱి అభిమానమును పొందిరి.

యాకూబ్ హుస్సేన్ గారు.

రాజకీయములలో శ్రీ నాయఁడు గారి దృష్టి జాతీయముగా నుండెడిదిగాని సాంఘికముగా నుండెడిదిగాదు. సాంఘికసమస్యలకొఱకు పనిచేసినను భారతీయుల మను సంగతి మఱవరాదని బ్రాహ్మణేతరులకే గాక మహమ్మదీయులకు సైతము తెలియఁజేసిరి.

పి. వి. నారాయణనంబియారు గారు.

రైతు మిత్రుఁడగు శ్రీ నాయఁడు గారి వలన మలబారు రైతులకు చాల ఉపకారము గలిగినది.

శ్రీమతి అలమేలు మంగతాయారమ్మ గారు.

శ్రీ నాయఁడు గారు బీదలకును, ఆపత్తునందున్న వారికిని మిత్రులుగా నుండి సేవ చేసిరి.

అడుసుమిల్లి గోపాలకృష్ణయ్యగారు.

జస్టిసు పక్షము చేతులార తననాశనమునకు తాను పూనుకొన్నది. దైవోపహతిని డెమోక్రాటిక్ పక్షము ఈవిధముగ నష్టమగుచున్నది. దీనిపర్యవసానము జస్టిస్ పక్ష సర్వనాశనమె యగునేమొ!

సి. దొరస్వామయ్యంగారు.

శ్రీనాయఁడుగారు రైతులకు పరమమిత్రుఁడు. మహోన్నతాధి

కారణమున తులతూఁగిననాఁడుగూడ వారు విధేయతను సర్వజనసౌలభ్య
ము విడనాడలేదు. నాకేరాజకీయపక్షమునకుఁజేరినవారైనను వారి
మరణమువలన రాష్ట్రమొక బంధువును కోల్పోయినది. ఆనష్టమెన్నటికిని
తీఱునదికాదు. వ్యక్తిపరముగ నేనొక విశ్వసనీయుఁడగు మిత్రుని పోఁగొట్టు
కొంటిని.

యస్. వాడ్స్వర్తుగారు.

శ్రీనాయఁడుగారిని పదునైదుసంవత్సరములనుండి బాగుగ
నెఱుఁగుదును. వారి గొప్పగుణములను నేనెల్లప్పుడును మెచ్చుకొనుచుందును.
వారియందు కోప స్వభావమెన్నఁడుఁ గాన్పించియుండలేదు. వారి న్యాయ
వాదశక్తులు అసాధారణములు. వారి మరణమువలన చిత్తూరుమండలమునకే
కాక యావత్తురాష్ట్రమునకు తీఱని నష్టమువాటిల్లినది.

జి. శ్రీనివాసాచారిగారు.

శ్రీనాయఁడుగారి శక్తిసామర్థ్యములు మిగులఁగొనియాడఁ దగి
నవి. నాలుగేండ్లక్రిందట చిత్తూరు సబ్ కోర్టు నెత్తివేయుటకు ప్రయ
త్నింపఁబడినప్పుడు వారు చిత్తూరు న్యాయవాదసంఘమున కొనర్చిన
సాహాయ్యము ప్రశంసింపఁదగినది.

టి. సుందరరావునాయఁడుగారు.

శ్రీనాయఁడుగారు ప్రధానమంత్రిగనుండి చేసిన సేవ అపారము.
శత్రువులు లేని వీరుఁడు. దుర్మార్గనయవంచకప్రపంచమునందు నీబోఁటి
సత్యసంధునకు తావులేదని సృష్టికర్త తన దగ్గఱనే యుండుమని శ్రీనాయఁడు
గారిని పిలుచుకొనివెళ్లిరి.

వి. యం. రామస్వామిమొదలియారుగారు.

శ్రీనాయఁడుగారి డిస్ట్రిక్టుబోర్డు పరిపాలనము వంటిది యిక
మఱొక్కరు చేయఁబోరు. వారిపరిపాలనలోని చిత్తూరుజిల్లారోడ్ల
నిర్మాణము ఇతరజిల్లాలకు మార్గదర్శకములైయుండెడివి. రైతుల హక్కులను
నిలఁబెట్టి పనిచేసిన దిట్టఁడు. వీరి మరణమువలన కలిగిన లోటు మనకెన్నటికిని
తీఱదు.

ఆర్. బి. రామకృష్ణరాజులుంగారు.

శ్రీ నాయఁడుగారు మానవులకు ఆదర్శభూతులుగా తనజీవితమును నిరాడంబరముగ సాధించిరి. అజాతశత్రువన కలియుగమున వీరికే చెల్లును. శ్రీ నాయఁడుగారి శాంతము, దయ, భక్తి, ఓపిక, నిరంతర పరిశ్రమ నాకడ గురుభావముతో సేవయొనర్చిన నాబోఁటి వారికి బాగుగఁ దెలియును. వారికిఁగల పారమార్థికచింత అపారము. బీదరైతులకు కల్పవృక్షమగు వీరిమరణమువలనఁ గలిగిన నష్టము దేశమున కశనిపాతమువంటిది.

*　　*　　*　　*

ఇంకను. చెన్నపురి గవర్నరుగారును తదితర ప్రముఖులనేకులును శ్రీ నాయఁడుగారి కుటుంబమునకు సానుభూతి వార్తలసంఖ్యాకముగఁ బంపియుండిరి. చెన్నరాష్ట్రమందలి అన్ని వార్తాపత్రికలు మాత్రమేగాక ఉత్తరహిందూస్థానమందలి పత్రికలనేకములు శ్రీ నాయఁడుగారి మరణముపట్ల గలిగిన దురంతసంతాపమును వెల్లడించినవి.

ది॥ డిస్ట్రిక్టు ప్రింటింగ్ వర్క్సు, చిత్తూరు.